

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

4^ο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΗΜΕΡΑ:
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Αθήνα, 10-11 Νοεμβρίου 2011

**Διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας και
κοινωνική προστασία στην Ελλάδα και την ΕΕ:
Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικές εκτιμήσεις**

Στέφανος Α. Παπαναστασίου
*Υπ. Διδάκτορας,
Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης,
papanastasiou.stefanos@gmail.com*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία έχει ως στόχο τη θεωρητική ανάλυση και εμπειρική διερεύνηση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ. Έμφαση δίνεται στην διερεύνηση της επίδρασης που ασκεί η κοινωνική προστασία που αποτελεί ένα βασικό παράγοντα προσδιορισμού της διανομής των πόρων, της φτώχειας και της κοινωνικής ευημερίας στις σύγχρονες κοινωνίες. Η θεωρητική ανάλυση κρίνεται απαραίτητη για τον προσδιορισμό των βασικών εναλλακτικών υποθέσεων και την κατανόηση των μηχανισμών μέσω των οποίων η φτώχεια μεταβιβάζεται από την μία γενιά στην επόμενη. Η εμπειρική διερεύνηση θα ελέγξει τις βασικές θεωρητικές υποθέσεις και παραδοχές για την ένταση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας μεταξύ των χωρών της ΕΕ καθώς επίσης και τη συμβολή της κοινωνικής προστασίας. Στην εμπειρική ανάλυση θα αξιοποιηθούν τα μικροδεδομένα που εμπεριέχονται στη διαγενεακή ενότητα της έρευνας EU-SILC του 2005 καθώς και δεδομένα και δείκτες από τον OECD και την Eurostat. Τα εμπειρικά ευρήματα αναμένεται να συμβάλουν στη διαδικασία χάραξης και αξιολόγησης πολιτικών που αποβλέπουν στην μείωση της φτώχειας και τον περιορισμό της επίδρασης της οικογενειακής και κοινωνικής προέλευσης στα μελλοντικά επιτεύγματα των ατόμων.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι κοινωνικοί επιστήμονες χρησιμοποιούν τη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας ως ένα εννοιολογικό εργαλείο για να εξηγήσουν τον τρόπο με τον οποίο η φτώχεια αναπαράγεται μέσα στο χρόνο. Ένα κρίσιμο ζήτημα που απασχολεί τους κοινωνικούς επιστήμονες είναι οι μηχανισμοί με τους οποίους η φτώχεια μεταβιβάζεται μεταξύ των γενεών και ιδίως από τους γονείς στα παιδιά. Το ζήτημα αυτό έχει χαρακτηριστεί και ως «μαύρο κουτί» της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας διότι μεγάλο μέρος των εμπλεκόμενων μηχανισμών παραμένει αδιευκρίνιστο μέχρι και σήμερα (Bowles & Gintis, 2002). Η εργασία αυτή έχει ως πρώτο στόχο να συνοψίσει τη θεωρητική συζήτηση και ανάλυση γύρω από τους αιτιώδεις μηχανισμούς που ευθύνονται για τη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας.

Ένα δεύτερο ζήτημα που βρίσκεται ψηλά στην ερευνητική ατζέντα είναι ο ρόλος της κοινωνικής προστασίας για την αντιμετώπιση της χρόνιας και διαγενεακά μεταβιβαζόμενης φτώχειας (Shepherd κα, 2004). Την τελευταία δεκαετία έχουν αυξηθεί οι θεωρητικές προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση στη σημασία της κοινωνικής προστασίας για την «εξουδετέρωση» των μηχανισμών της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας. Η έρευνα αυτή έχει ως δεύτερο στόχο να συνοψίσει τα ευρήματα των εμπειρικών αναλύσεων γύρω από την ένταση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ καθώς επίσης και να αναδείξει το βαθμό στον οποίο οι θεσμικοί μηχανισμοί του κοινωνικού κράτους επιτυγχάνουν να μετριάσουν την ένταση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας.

Η εργασία διαρθρώνεται ως εξής: στην επόμενη ενότητα γίνεται μια παρουσίαση των θεωρητικών προσεγγίσεων γύρω από τις αιτίες και τους μηχανισμούς με τους οποίους η φτώχεια μεταβιβάζεται από τη μια γενιά στην επόμενη. Στην τρίτη ενότητα γίνεται μια επισκόπηση των ευρημάτων των εμπειρικών αναλύσεων της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας που έχουν στο επίκεντρο το ρόλο και την αποτελεσματικότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα και την ΕΕ. Τέλος, στην τέταρτη ενότητα διατυπώνονται ορισμένα συμπεράσματα με βάση τη συζήτηση που προηγήθηκε στις δύο προηγούμενες ενότητες.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Οι παλαιότερες θεωρητικές προσεγγίσεις της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας βασίζονται στην υπόθεση της «κουλτούρας της φτώχειας» του Lewis (1965, 1969). Οι προσεγγίσεις αυτές βασίζονται σε πολιτισμικά, συμπεριφορικά και αξιακά χαρακτηριστικά των φτωχών που θεωρούνται υπεύθυνα για τη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας. Ωστόσο, η γενικευτική τάση των προσεγγίσεων αυτών προσκρούει στην ποικιλομορφία της κατηγορίας των φτωχών μεταξύ των οποίων ως μόνο κοινό γνώρισμα μπορεί να θεωρηθεί η βίωση της φτώχειας και της αποστέρησης.

Παρόμοιες θεωρητικές προσεγγίσεις ενοχοποιούν τη διαγενεακή «εξάρτηση» από το κοινωνικό κράτος διότι θεωρείται ότι καλλιεργεί αποκλίνουσες αντιλήψεις, αξίες και συμπεριφορές που συντελούν στη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας (Murray, 1984, Mead, 1986, 1992). Οι προσεγγίσεις αυτές εκφράζουν μια εχθρική στάση απέναντι στο κοινωνικό κράτος παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι το κοινωνικό κράτος αποτελεί τη μοναδική στρατηγική επιβίωσης για άτομα και ομάδες που βρίσκονται αντιμέτωπες με την αυξανόμενη σπανιότητα κοινωνικοοικονομικών ευκαιριών και πόρων στο σύγχρονο καπιταλισμό.

Επιπλέον, ορισμένες συντηρητικές απόψεις εστιάζουν σε γενετικά (Saunders, 1996, 1997, Herrnstein & Murray, 2001) ή και μη γενετικά χαρακτηριστικά (Heckman & Rubinstein, 2001, Carneiro & Heckman, 2003, Heckman κα, 2006) για να εξηγήσουν τη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας. Η επίδραση των ατομικών χαρακτηριστικών έχει μελετηθεί εκτενώς από διάφορους μελετητές αλλά οι εκτιμήσεις αυτές είναι αμφίβολες γιατί όπως επισημαίνουν οι Franzini και Raitano (2008) είναι δύσκολο να εκτιμήσουμε το αν και πόσο τα γνωστικά και μη-γνωστικά γνωρίσματα είναι απόρροια γενετικών παρά οικογενειακών και κοινωνικών παραμέτρων (ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της ζωής των παιδιών).¹

¹ Μάλιστα σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις αυτές θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί στα ευρήματα της έρευνας των Bowles και Gintis (2002) που βρίσκουν ότι η γενετική μεταβίβαση του IQ συμβάλλει

Πάντως, το μεγαλύτερο μέρος της ακαδημαϊκής κοινότητας έχει στραφεί στη φτώχεια της οικογένειας προέλευσης για να εξηγήσει τη διακύμανση των ατομικών επιτευγμάτων (Brooks-Gunn & Duncan, 1997, Duncan & Brooks-Gunn, 1997, Ermisch κα, 2001). Η φτώχεια της οικογένειας προέλευσης μπορεί να επηρεάσει τα μελλοντικά επιτεύγματα των ατόμων είτε άμεσα (πχ κακή διατροφή, φθαρμένη υγεία,² είτε έμμεσα (πχ γονεϊκές μειονεξίες, κακή ανατροφή)³. Την έλλειψη χρημάτων των φτωχών οικογενειών επικαλούνται και οι θεωρητικοί του «ανθρωπίνου κεφαλαίου» που υποστηρίζουν ότι ευθύνεται για την υποεπένδυση στην «ποιότητα» των παιδιών ιδιαίτερα όταν υπάρχουν πιστωτικοί περιορισμοί στην οικονομία (Becker & Tomes, 1979, 1986). Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι μεταγενέστερες έρευνες αμφισβητούν έντονα τόσο τη μεθοδολογία όσο και τα ευρήματα της έρευνας των Becker & Tomes (για μια επισκόπηση βλ Graw & Mulligan, 2002).

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, ορισμένες έρευνες εστιάζουν στο δυσμενές κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον εντός του οποίου ζουν οι φτωχοί στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Η έρευνα του Myrdal (1963) εντοπίζει τη διαρθρωτική ανεργία, την έλλειψη αναδιανομής και τις διακρίσεις ως τις βασικές αιτίες για την αναπαραγωγή της φτώχειας μεταξύ των μελών της αποκαλούμενης “underclass”. Μια άλλη δομική προσέγγιση είναι αυτή της «δυσμενούς ενσωμάτωσης» (adverse incorporation) που εστιάζει στις δυσμενείς συνθήκες συμμετοχής των φτωχών στις κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες του σύγχρονου καπιταλισμού που εμποδίζουν τη διαφυγή από τη φτώχεια (πχ εργαζόμενοι φτωχοί) (Murray, 2001, Bracking, 2003, du Toit, 2005). Οι αναλύσεις αυτές γίνονται με όρους πολιτικής οικονομίας με αποτέλεσμα το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στις σχέσεις εξουσίας και τους συσχετισμούς δύναμης μεταξύ των κοινωνικών τάξεων στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες.

Αναμφίβολα, μεγαλύτερη αποδοχή έχει κερδίσει η θεωρητική προσέγγιση του «ανθρωπίνου κεφαλαίου» με αποτέλεσμα οι πολιτικές προτεραιότητες για την καταπολέμηση των διαγενεακών ανισοτήτων να στρέφονται στην εξίσωση της πρόσβασης των παιδιών στην επίσημη εκπαίδευση. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια η αισιοδοξία για την τυπική εκπαίδευση ως το «μεγάλο εξισωτή» (great leveler) των

μόνο κατά 0,04 στη διαγενεακή συσχέτιση του εισοδήματος, ενώ αντίθετα η γονεϊκή περιουσία συμβάλλει κατά 0,12 όταν η συνολική διαγενεακή συσχέτιση του εισοδήματος ανέρχεται σε 0,32.

² Βλ Castaneda & Aldaz-Carroll, 1997, Case κα, 2004, Eriksson κα, 2005.

³ Βλ Haveman κα, 1991, Corcoran, 1995, Corcoran & Adams, 1997, Mayer, 1997, Boggess & Corcoran, 1999.

συνθηκών των ατόμων αρχίζει να αντικαθίσταται από μια πιο σκεπτική στάση ως προς την ικανότητα των πολιτικών εκπαίδευσης να προωθήσουν τη διαγενεακή κινητικότητα (Breen & Goldthorpe, 2001, Erikson & Goldthorpe, 2002, Warren κα, 2002). Οι πλέον πρόσφατες εμπειρικές εκτιμήσεις δείχνουν ότι άλλες πολιτικές εκτός της επίσημης εκπαίδευσης ίσως μπορούν να εξηγήσουν περισσότερο τη διακύμανση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας μεταξύ των ανεπτυγμένων χωρών σε σύγκριση με την τυπική εκπαίδευση.

Για παράδειγμα, ολοένα και περισσότεροι μελετητές υποστηρίζουν ότι η δημόσια παιδική φροντίδα που στοχεύει στην καλλιέργεια των γνωστικών ικανοτήτων των παιδιών ηλικίας 0-6 ετών αποτελεί όχημα για την ελαχιστοποίηση των διαγενεακών ανισοτήτων (Brooks-Gunn κα 1993; Heckman & Lochner, 2000; Carneiro & Heckman, 2003; Esping-Andersen, 2004a, 2004b, 2005; Corak, 2006).⁴ Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στο μοντέλο «η μάθηση γεννά μάθηση» (learning begets learning) που διατυπώθηκε από τους Carneiro και Heckman (2003) το οποίο στηρίζεται στην υπόθεση ότι η γνωστική διέγερση στην προσχολική ηλικία είναι καίριας σημασίας για τα μελλοντικά επιτεύγματα στην εκπαίδευση, την αγορά εργασίας, κ.ο.κ.

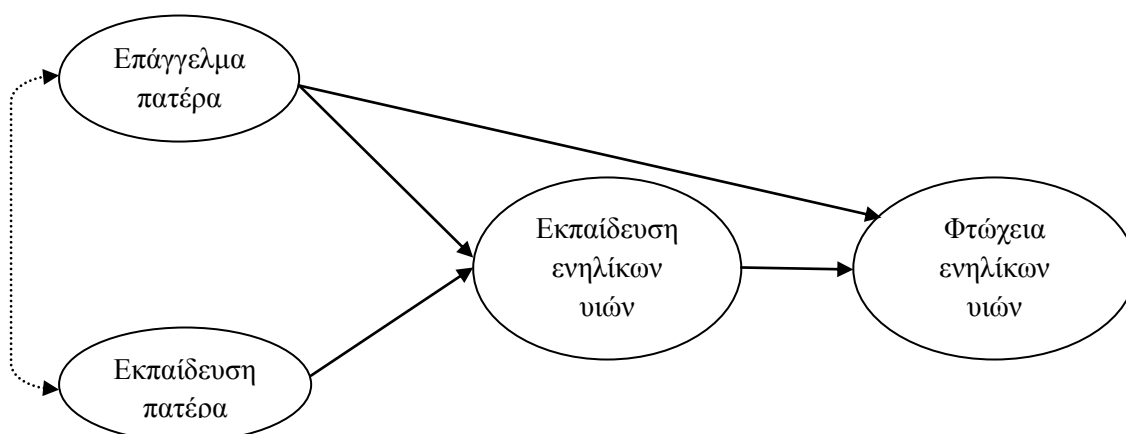
Το παράδειγμα των σκανδιναβικών χωρών με την υψηλή ποιότητας δημόσια παιδική φροντίδα ενισχύει την άποψη αυτή. Ωστόσο, η Γαλλία είναι ένα άλλο παράδειγμα με ανεπτυγμένη δημόσια παιδική φροντίδα αλλά χαμηλή διαγενεακή κινητικότητα σε σύγκριση με τα υπόλοιπα ανεπτυγμένα έθνη (Esping-Andersen κα, 2010). Το στοιχείο αυτό υπονοεί ότι οι καλύτερες επιδόσεις των Σκανδιναβικών χωρών στην προώθηση της διαγενεακής κινητικότητας ίσως οφείλονται στο *μίγμα* πολιτικών που είναι εγγενές στο σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος παρά σε μια και μόνη πολιτική. Αναμφίβολα, το στοιχείο αυτό φέρνει το κοινωνικό κράτος ή ευρύτερα το καθεστώς ευημερίας στο επίκεντρο της μελέτης της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας.

3. ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ

⁴ Η ηλικία των 0-6 ετών θεωρείται ως η πιο κρίσιμη και ευαίσθητη περίοδος για την ανατομική και λειτουργική ανάπτυξη του εγκεφάλου των παιδιών (McCormick κα, 1992, McEwen & Stellar, 1993, Berk, 1996, Yacub, 2000)

Οι πρώτες εμπειρικές έρευνες της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκαν από τους Paratheodorou (1997) και Paratheodorou και Piachaud (1998) αξιοποιώντας τα μικροδοδεμένα μιας ειδικής δειγματοληπτικής έρευνας που διενεργήθηκε το 1988. Οι ερευνητές εξετάζουν αν η οικογενειακή προέλευση που προσεγγίζεται με το επάγγελμα και την εκπαίδευση των γονέων επηρεάζει την πιθανότητα των απογόνων να βρεθούν κάτω από το όριο της φτώχειας στην ενήλικη ζωή. Οι ερευνητές διαπιστώνουν ότι ο κίνδυνος της φτώχειας που αντιμετωπίζουν οι ενήλικες συνδέεται άμεσα με το γονεϊκό επάγγελμα και έμμεσα με τη γονεϊκή εκπαίδευση μέσω της επίδρασης που έχει η τελευταία στην εκπαίδευση των παιδιών (βλ Διάγραμμα 1). Κατά συνέπεια, οι έρευνες αυτές διαπιστώνουν ότι η οικογενειακή προέλευση στην Ελλάδα παίζει σημαντικό ρόλο για τα μελλοντικά επιτεύγματα των ατόμων.

Διάγραμμα 1: Η σχέση ανάμεσα στο επάγγελμα και την εκπαίδευση του πατέρα και τον κίνδυνο της φτώχειας των ενηλίκων υιών

Προέλευση: Paratheodorou, 1997

Μεταγενέστερες έρευνες της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας στην Ελλάδα υιοθετούν μια παρόμοια μεθοδολογία εξετάζοντας την επίδραση της οικογενειακής προέλευσης στον κίνδυνο της φτώχειας των ενηλίκων (Παπαθεοδώρου & Παπαναστασίου, 2010).⁵ Η έρευνα των Παπαθεοδώρου και Παπαναστασίου (2010) αξιοποιεί τα μικροδοδεμένα της διαγενεακής ενότητας της έρευνας EU-SILC του 2005 που έχει συλλέξει αναδρομικές πληροφορίες για το οικογενειακό υπόβαθρο των ερωτώμενων κατά την ηλικία των 14-16 ετών. Επειδή δεν υπάρχουν πληροφορίες για

⁵ Ως εξαρτημένη μεταβλητή επιλέγεται ο κίνδυνος της φτώχειας των ενηλίκων αντί του εισοδήματος διότι όπως επισημαίνουν οι Paratheodorou (1997) και Paratheodorou και Piachaud (1998) η φτώχεια δεν επηρεάζεται στον ίδιο βαθμό με το εισόδημα από ατομικές προτιμήσεις μεταξύ χρηματικών και μη-χρηματικών ανταμοιβών.

το εισόδημα των γονέων, η οικογενειακή προέλευση προσεγγίζεται με το επάγγελμα του πατέρα που θεωρείται η πιο αντιπροσωπευτική μεταβλητή της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας στην έρευνα EU-SILC 2005 (Erikson & Goldthorpe, 2002).

Η έρευνα αυτή υιοθετεί μια συγκριτική προοπτική επιλέγοντας τέσσερις χώρες που θεωρούνται αντιπροσωπευτικές των τεσσάρων προτύπων κοινωνικού κράτους στην ΕΕ (Esping-Andersen, 1990, Leibfried, 1993, Ferrera, 2000, Παπαθεοδώρου & Πετμεζίδου, 2004, 2005). Οι χώρες αυτές είναι η Δανία, η Γαλλία, η Ελλάδα και το Ηνωμένο Βασίλειο. Ο Πίνακας 1 συνοψίζει τα αποτελέσματα της επίδρασης της οικογενειακής προέλευσης στον κίνδυνο της φτώχειας των ενηλίκων μετά το στατιστικό έλεγχο ατομικών χαρακτηριστικών (επάγγελμα των παιδιών). Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, το επάγγελμα του πατέρα δεν ασκεί στατιστικά σημαντική επίδραση στη Γαλλία και τη Δανία, ενώ αντίθετα ασκεί στατιστικά σημαντική επίδραση στην Ελλάδα και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Πίνακας 1: Η επίδραση του οικογενειακής προέλευσης στον κίνδυνο της φτώχειας των ενηλίκων μετά το στατιστικό έλεγχο ατομικών χαρακτηριστικών (επάγγελμα των παιδιών)

Κίνδυνος Φτώχειας	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ηνωμένο Βασίλειο
Υψηλής ειδίκευσης διανοητική εργασία (πατέρας)	0,940 (0,066) [0,874, 1,006]	0,949 (0,061) [0,887, 1,011]	0,823*** (0,056) [0,788, 1,006]	0,736*** (0,047) [0,648, 0,836]
Χαμηλής ειδίκευσης υπαλληλική εργασία (πατέρας)	0,914 (0,093) [0,820, 1,007]	0,876 (0,085) [0,723, 1,062]	0,923*** (0,039) [0,846, 0,999]	0,853*** (0,041) [0,775, 0,939]
Υψηλής ειδίκευσης διανοητική εργασία (παιδί)	0,560*** (0,020) [0,521, 0,601]	0,883* (0,057) [0,777, 1,002]	0,510*** (0,027) [0,459, 0,566]	0,609*** (0,034) [0,545, 0,681]
Χαμηλής ειδίκευσης υπαλληλική εργασία (παιδί)	0,783*** (0,026) [0,731, 0,837]	0,948 (0,067) [0,825, 1,090]	0,646*** (0,029) [0,590, 0,707]	0,807*** (0,044) [0,724, 0,899]
N	10105	3639	4561	3187

Κατηγορία αναφοράς: Ειδικευμένη/ανειδίκευτη χειρωνακτική εργασία.

Μεταβλητές ελέγχου: επάγγελμα των παιδιών, υπηκοότητα, βαθμός αστικότητας της περιοχής κατοικίας.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Προέλευση: Παπαθεοδώρου & Παπαναστασίου, 2010

Η προαναφερθείσα έρευνα εξετάζει όμως και ενδεχόμενες έμμεσες διαδρομές μέσω των οποίων η οικογενειακή προέλευση μπορεί να επηρεάσει τον κίνδυνο της φτώχειας των ενηλίκων όπως μέσω του επαγγέλματος των παιδιών. Ο Πίνακας 2 δείχνει ότι η οικογενειακή προέλευση ασκεί στατιστικά σημαντική επίδραση στα επαγγελματικά επιτεύγματα των παιδιών στις υπό εξέταση χώρες ακόμη και μετά το στατιστικό έλεγχο ατομικών χαρακτηριστικών (εκπαίδευση των παιδιών). Δηλαδή, τα παιδιά έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να επιτύχουν υψηλά επαγγελματικά επιτεύγματα όταν οι πατέρες καταλαμβάνουν υψηλές θέσεις στην επαγγελματική ιεραρχία κρατώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς.

Πίνακας 2: Η επίδραση του οικογενειακής προέλευσης στο επάγγελμα των παιδιών

Επάγγελμα παιδιών	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ηνωμένο Βασίλειο
Υψηλής ειδίκευσης διανοητική εργασία (πατέρας)	1,589*** (0,053) [1,488, 1,696]	1,435*** (0,071) [1,301, 1,583]	1,871*** (0,095) [1,693, 2,067]	1,647*** (0,083) [1,492, 1,820]
Χαμηλής ειδίκευσης υπαλληλική εργασία (πατέρας)	1,460*** (0,074) [1,321, 1,614]	1,418*** (0,102) [1,230, 1,634]	1,721*** (0,110) [1,518, 1,952]	1,422*** (0,057) [1,314, 1,539]
N	10105	3639	4561	3187

Κατηγορία αναφοράς: Ειδικευμένη/ανειδίκευτη χειρωνακτική εργασία.

Μεταβλητές ελέγχου: εκπαίδευση των παιδιών, μη-ανέπαφη οικογένεια, αριθμός αδερφών.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Προέλευση: Παπαθεοδώρου & Παπαναστασίου, 2010

Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι η οικογενειακή προέλευση μπορεί να συνδέεται με τον κίνδυνο της φτώχειας των ενηλίκων όχι μόνο άμεσα αλλά και έμμεσα μέσω των επαγγελματικών επιτευγμάτων των παιδιών όπως στην περίπτωση της Ελλάδας και του Ηνωμένου Βασιλείου. Ιδιαίτερα για τη Γαλλία προκύπτει ότι το επάγγελμα των παιδιών αποτελεί όχημα μέσω του οποίου η οικογενειακή προέλευση επηρεάζει την πιθανότητα βίωσης της φτώχειας στην ενήλικη ζωή των ατόμων. Αντίθετα, η διαμεσολάβηση (mediation) δεν ισχύει για τη Δανία όπου η συσχέτιση των αποτελε-

σμάτων στη βάση της κλίμακας διαγενεακής κινητικότητας δεν οδηγεί σε αύξηση του κινδύνου της φτώχειας στην ενήλικη ζωή των ατόμων δεδομένου ότι το επάγγελμα των παιδιών δεν ασκεί στατιστικά σημαντική επίδραση στον κίνδυνο της φτώχειας (τουλάχιστον σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0,05) (βλ Πίνακας 3).

Πίνακας 3: Η επίδραση της οικογενειακής προέλευσης στον κίνδυνο της φτώχειας των ενήλικων παιδιών

	Άμεση	Έμμεση
Γαλλία	-	√
Δανία	-	-
Ελλάδα	√	√
Ηνωμένο Βασίλειο	√	√

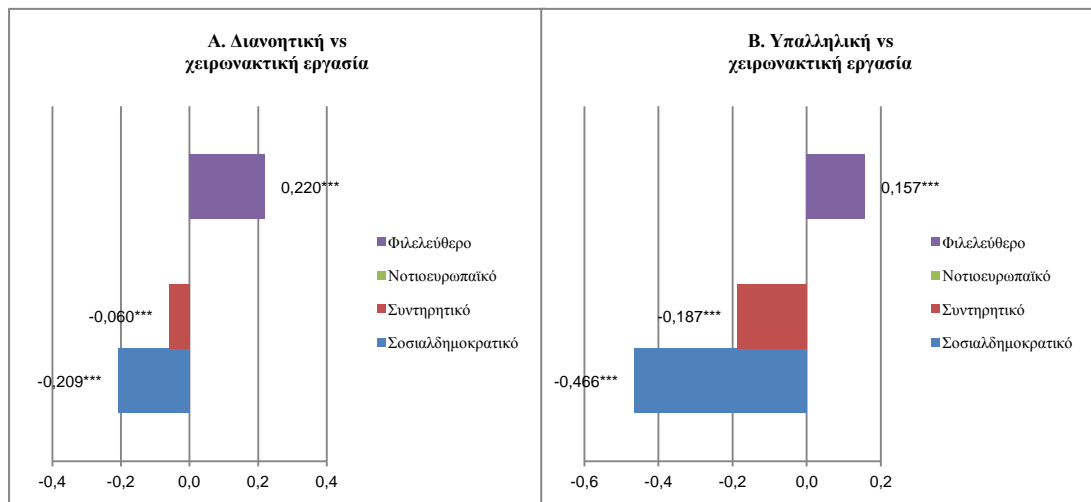
Προέλευση: Παπαθεοδώρου & Παπαναστασίου, 2010, Papanastasiou & Paratheodorou, 2010

Τα ευρήματα αυτά προσφέρουν ενδείξεις ότι η Δανία που έχει αναπτύξει σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος σημειώνει τις καλύτερες επιδόσεις στην αντιμετώπιση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι η Δανία εμφανίζεται να έχει και την υψηλότερη διαγενεακή κινητικότητα σύμφωνα με διεθνείς εμπειρικές έρευνες (Corak, 2006, d' Addio, 2007). Η Γαλλία που έχει αναπτύξει συντηρητικό-κορπορατιστικό κοινωνικό κράτος καταλαμβάνει μια ενδιάμεση θέση καθώς η επίδραση της οικογενειακής προέλευσης στον κίνδυνο φτώχειας των ενήλικων είναι έμμεση μέσω του επαγγέλματος των παιδιών. Αντίθετα, οι χώρες που έχουν αναπτύξει φιλελεύθερο κοινωνικό κράτος και οι χώρες της νότιας Ευρώπης που έχουν αναπτύξει ένα ιδιότυπο κοινωνικό κράτος εμφανίζουν τις χειρότερες επιδόσεις στην αντιμετώπιση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας.

Αναμφίβολα, το κοινωνικό κράτος ή ευρύτερα το καθεστώς ευημερίας (welfare regime) φαίνεται ότι παίζει καθοριστικό ρόλο για την ένταση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας στην ΕΕ. Η εμπειρική έρευνα των Papanastasiou και Paratheodorou (2011) εστιάζει στο ζήτημα αυτό εξετάζοντας ενδεχόμενες διαφορές μεταξύ των καθεστώτων ευημερίας στην ΕΕ ως προς την έκταση και την ένταση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας. Πράγματι, η εμπειρική ανάλυση βρίσκει στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των καθεστώτων ευημερίας στην ΕΕ. Όπως

φαίνεται στο Διάγραμμα 1, το σοσιαλδημοκρατικό και το συντηρητικό-κορπορατιστικό κοινωνικό κράτος σημειώνουν καλύτερες επιδόσεις σε σύγκριση με το κοινωνικό κράτος των χωρών της νότιας Ευρώπης και το φιλελεύθερο κοινωνικό κράτος. Το εύρημα αυτό υπονοεί ότι οι θεσμοί και οι πολιτικές των προτύπων κοινωνικού κράτους ίσως οφείλονται για τη διακύμανση της έντασης της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας στην ΕΕ.

Διάγραμμα 2: Διαφορές του βαθμού επίδρασης του επαγγέλματος του πατέρα στον κίνδυνο της φτώχειας των ενηλίκων παιδιών μεταξύ των καθεστώτων ευημερίας

Κατηγορία αναφοράς: Νοτιοευρωπαϊκό καθεστώς ευημερίας (τιμή 0).

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Προέλευση: Papanastasiou & Paratheodorou, 2011.

Γι' αυτό το λόγο, οι Παπαθεοδώρου και Παπαναστασίου (υπό δημοσίευση) εξετάζουν την ενδεχόμενη επίδραση πολιτικών του κοινωνικού κράτους στη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας χρησιμοποιώντας συγκεντρωτικούς δείκτες της κοινωνικής προστασίας από τον OECD και την Eurostat. Τα μέχρι στιγμής αποτελέσματα δείχνουν ότι οι συνολικές δαπάνες του κοινωνικού κράτους μειώνουν την ένταση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας. Ωστόσο, οι πολιτικές που δίνουν έμφαση στην ευρεία αναδιανομή των πόρων επιτυγχάνουν το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα για τη μείωση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας. Πιο συγκεκριμένα, οι παροχές που χορηγούνται με βάση την αρχή της καθολικότητας, οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις όπως τα επιδόματα πρόνοιας, ανεργίας, οικογένειας, κλπ και οι παροχές σε είδος για την υγεία, την εκπαίδευση, τη στέγαση κλπ εμφανίζουν στατιστικά σημαντική μείωση της επιρροής της οικογενειακής

προέλευσης στον κίνδυνο φτώχειας των ενηλίκων. Αντίθετα, οι παροχές που χορηγούνται με βάση τον έλεγχο των πόρων και οι συντάξεις (γήρατος και επιζήσαντος) δεν έχουν στατιστικά σημαντική επίδραση, ενώ οι παροχές σε χρήμα εμφανίζουν μικρότερη επίδραση σε σχέση με τις παροχές σε είδος (βλ Πίνακας 4). Κατά συνέπεια, το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάλυση είναι ότι οι πολιτικές που χαρακτηρίζονται ως «παθητικές» από την κυρίαρχη ρητορεία εμφανίζονται παρ' όλα αυτά να αποτελούν τα πιο αποτελεσματικά εργαλεία κοινωνικής πολιτικής για την καταπολέμηση των διαγενεακών ανισοτήτων.

Πίνακας 4: Η επίδραση των πολιτικών του κοινωνικού κράτους στη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας

Κίνδυνος φτώχειας	Συνολικές δημόσιες κοινωνικές δαπάνες	Κοινωνικές παροχές σε χρήμα	Κοινωνικές παροχές σε είδος	Συντάξεις	Λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις	Καθολικές παροχές	Παροχές μετά τον έλεγχο των πόρων
Διανοητική εργασία (πατέρας)	-0,094*** (0,026) [-0,146, -0,041]	-0,114*** (0,038) [-0,191, -0,038]	-0,075** (0,034) [-0,141, -0,008]	-0,077*** (0,028) [-0,132, -0,021]	-0,068** (0,027) [-0,122, -0,014]	-0,083*** (0,026) [-0,136, -0,031]	- 0,090*** (0,026) [-0,143, -0,037]
Υπαλληλική εργασία (πατέρας)	-0,123*** (0,034) [-0,192, -0,055]	-0,142*** (0,026) [-0,194, -0,090]	-0,117*** (0,028) [-0,173, -0,060]	-0,111** (0,035) [-0,180, -0,042]	-0,103*** (0,036) [-0,174, -0,032]	-0,120** (0,035) [-0,189, -0,050]	- 0,122*** (0,034) [-0,189, -0,055]
Διανοητική εργασία (πατέρας)*	0,073** (0,028) [0,017, 0,129]	0,044** (0,021) [0,001, 0,087]	0,097** (0,038) [0,022, 0,173]	-0,031 (0,028) [-0,087, 0,023]	0,069*** (0,024) [0,021, 0,116]	0,070*** (0,025) [0,019, 0,120]	0,031 (0,027) [-0,021, 0,083]
Υπαλληλική εργασία (πατέρας)*	0,015 (0,035) [-0,054, 0,085]	0,036 (0,043) [-0,048, 0,121]	0,002 (0,044) [0,084, 0,088]	-0,019 (0,036) [-0,091, 0,051]	0,033 (0,034) [-0,035, 0,101]	0,005 (0,034) [-0,062, 0,072]	0,007 (0,036) [-0,063, 0,078]

N

26541

Κατηγορία αναφοράς: Ειδικευμένη/ανειδίκευτη χειρωνακτική εργασία.

Μεταβλητές ελέγχου: κοινωνική πολιτική, επάγγελμα των παιδιών, βαθμός αστικότητας της περιοχής κατοικίας.

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1.

Προέλευση: Παπαθεοδώρου & Παπαναστασίου (υπό δημοσίευση 2011)

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έρευνα αυτή επιβεβαιώνει ότι η διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας παραμένει μια μεγάλη πρόκληση για τους ερευνητές και τους σχεδιαστές κοινωνικής πολιτικής. Η πολυγωνμία που διέπει τη συζήτηση γύρω από τους μηχανισμούς με τους οποίους η φτώχεια μεταβιβάζεται από τη μια γενιά στην επόμενη και ιδίως από τους γονείς στα παιδιά φανερώνει την πολυπλοκότητα του ζητήματος. Επιπλέον, η έως πρόσφατα επικρατούσα θεωρητική προσέγγιση του «ανθρωπίνου κεφαλαίου» έχει αρχίσει να δέχεται έντονη κριτική καθώς η εξίσωση της πρόσβασης στην εκπαίδευση όπου επετεύχθη δεν επέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα της εξίσωσης των ευκαιριών μεταξύ των ατόμων ανεξαρτήτως κοινωνικής και οικονομικής προέλευσης (Heineck & Riphahn, 2007). Επίσης είναι ενδεικτικό ότι οι διαφορές στις δημόσιες επενδύσεις για την εκπαίδευση δεν μπορούν να εξηγήσουν τη διακύμανση της διαγενεακής κινητικότητας μεταξύ των ανεπτυγμένων χωρών (Shavit & Blossfeld, 1993; Erikson & Jonsson, 1996; Esping-Andersen, 2007).

Αντίθετα, πρόσφατες εμπειρικές έρευνες επανεισάγουν την κοινωνική προστασία ως ενδεδειγμένο εργαλείο πολιτικής για την αντιμετώπιση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας (Παπαναστασίου & Παπαθεοδώρου, υπό δημοσίευση 2011). Πιο συγκεκριμένα, οι έρευνες αυτές δείχνουν ότι οι κοινωνικές πολιτικές που σε πολύ μεγάλο βαθμό χαρακτηρίζουν το σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος σημειώνουν τις καλύτερες επιδόσεις στην καταπολέμηση της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας όπως οι καθολικές παροχές, οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις και οι παροχές σε είδος. Το εύρημα αυτό δικαιολογεί τη σκανδιναβική ανωτερότητα (Scandinavian exceptionalism) στο πεδίο της διαγενεακής κινητικότητας καθώς οι σκανδιναβικές χώρες καταλαμβάνουν τις πρώτες θέσεις στην κλίμακα της διαγενεακής κινητικότητας σε διεθνές επίπεδο.

Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι οι πολιτικές αυτές έχουν καταστεί αντιδημοφιλείς τα τελευταία χρόνια εξαιτίας του δημοσιονομικού κόστους με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται ως «παθητικές» και άρα αναποτελεσματικές για την προώθηση της κοινωνικής ευημερίας. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τις εμπειρικές αναλύσεις που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα οι «παραδοσιακές» πολιτικές του κοινωνικού κράτους που αποβλέπουν στην ευρεία αναδιανομή των πόρων σημειώνουν τις

καλύτερες επιδόσεις για τον περιορισμό της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας. Κατά συνέπεια, μια συνεκτική και ολοκληρωμένη στρατηγική για την καταπολέμηση των διαγενεακών ανισοτήτων προϋποθέτει την ενίσχυση των αναδιανεμητικών μηχανισμών του κοινωνικού κράτους προς όφελος τόσο των γονέων αλλά ιδιαίτερα των παιδιών που θα αποτελέσουν τους βασικούς συντελεστές της κοινωνίας και της οικονομίας στο μέλλον.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Becker G & Tomes N, (1979), An equilibrium theory of the distribution of income and intergenerational mobility, *Journal of Political Economy*, Vol. 87, pp. 1153-1189

Becker G & Tomes N, (1986), Human capital and the rise and fall of families, *Journal of Labour Economics*, Vol. 4, pp. 1-39

Berk L, (1996), *Infants, children and adolescents*, Allyn & Bacon: Boston

Boggess S & Corcoran M, (1999), Cycles of disadvantage? In Boggess S, Corcoran M & Jenkins S (Eds.): *Cycles of disadvantage?*, Wellington: Institute of Policy Studies

Bowles S & Gintis H, (2002), The inheritance of inequality, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 16 (3), pp. 3-30

Bracking S, (2003), *The political economy of chronic poverty*, CPRC Working Paper 23, Manchester: Chronic Poverty Research Centre

Breen R & Goldthorpe J, (2001), Class, mobility and merit: The experience of two British birth cohorts, *European Sociological Review*, Vol. 17 (2), pp. 81-101

Brooks-Gunn J & Duncan G, (1997), The effects of poverty on children, *The Future of Children*, Vol. 7(2), pp. 55-71

Brooks-Gunn J, Klebanov P, Liaw F and Spiker D, (1993). Enhancing the development of low-birthweight, premature infants: Changes in cognition and behavior over the first three years, *Child Development*, Vol. 64, pp. 736-753

Case A, Fertig A & Paxson C, (2004), *The lasting impact of childhood health and circumstances*, Center for Health and Wellbeing Discussion Paper, Princeton

Castaneda T & Aldaz-Carroll E, (1999), *The intergenerational transmission of poverty: some causes and policy implications*, Inter-American Development Bank, Discussion Paper

Corak M, (2006), Do poor children become poor adults? *Lessons from a cross country comparison of generational earnings mobility*, Discussion Paper No. 1993, Bonn: IZA

Corcoran M, (1995), Rags to rags: Poverty and mobility in the United States, *Annual Review of Sociology*, Vol. 21, pp. 237-267

Corcoran M & Adams T, (1997), Race, sex and the intergenerational transmission of poverty, In Duncan G & Brooks-Gunn J (Eds.): *Consequences of growing up poor*, New York: Russell Sage Foundation, pp. 461–517

Duncan G & Brooks-Gunn J, (1997), *Consequences of growing up poor*, New York: Russell Sage

du Toit A, (2005), *Poverty measurement blues: Some reflections on the space for understanding 'chronic' and 'structural' poverty in South Africa*, CPRC Working Paper 55/PLAAS Chronic Poverty and Development Series 6, Manchester & Bellville: Chronic Poverty Research Centre and PLAAS

Erikson R & Goldthorpe J, (2002), Intergenerational inequality: A sociological perspective, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 16 (3), pp. 31-44

Erikson R & Jonsson J, (1996), *Can education be equalized? The Swedish case in comparative perspective*, Boulder, Col: Westview Press

Ermisch J, Francesconi M & Pevalin D, (2001), *Outcomes for children of poverty*, Department for Work and Pensions Research Report No. 158, Corporate Document Services, Leeds

Eriksson T, Bratsberg B & Raaum O, (2005), *Earnings persistence across generations: Transmission through health?*, Memorandum n. 35/2005, Department of Economics, University of Oslo

Esping-Andersen G, (1990), *The three worlds of welfare capitalism*, Princeton: Princeton University Press

Esping-Andersen G, (2004a), Unequal opportunities and the mechanisms of social inheritance, In Corak M (Ed.): *Generational Income Mobility*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 289-314

Esping-Andersen G, (2004b), Untying the Gordian knot of social inheritance, *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol. 21, pp. 115-139

Esping-Andersen G, (2005), Social inheritance and equal opportunities policies, In Delorenzi S, Reed J & Robinson P (Eds.): *Maintaining momentum, Promoting social mobility and life chances from early years to adulthood*, London: Institute for Public Policy Research, pp. 10-30

Esping-Andersen G, (2007), *Investing in children and their life chances*, Paper prepared for the Foundation Carolina International Workshop 'Welfare State and Competitivity', Madrid

Esping-Andersen G, Nolan B, Whelan C & Wagner S, (2010), The role of social institutions in intergenerational mobility, In Erikson R, Jantti M & Smeeding T (Eds.): *Intergenerational mobility within and across nations*, New York: Russell Sage

Ferrera M, (2000), Restructuring the welfare state in Southern Europe, In Kuhnle S (Ed): *Survival of the European welfare state*, London: Routledge, pp. 131-155

Franzini M & Raitano M, (2008), *Intergenerational transmission of income inequality: channels, methods*, evidence and policy implications, Working Paper No. 31, CRISS

Graw N & Mulligan C, (2002), Economic interpretations of intergenerational correlations, *Journal of Economic Perspectives*, Vol.16 (3), pp. 45–58

Haveman R, Wolfe B & Spalding J, (1991), Childhood events and circumstances influencing high school completion, *Demography*, Vol. 28, pp. 133-157

Heckman J & Lochner L, (2000), Rethinking myths about education and training: Understanding the sources of skill formation in a modern economy, In Danziger S & Waldfogel J (Eds.): *Securing the future: Investing in children from birth to college*, New York: Russell Sage Foundation

Heckman J & Rubinstein Y, (2001), The importance of non-cognitive skills: Lessons from the GED testing program, *American Economic Review*, Vol. 91(2), pp. 145-149

Heckman J & Carneiro P, (2003), *Human capital policy*, NBER Working Paper 9495, Cambridge: National Bureau of Economic Research

Heckman J, Stixrud J & Urzua S, (2006), *The effects of cognitive and non-cognitive abilities on labor market outcomes and social behavior*, NBER Working Papers 12006, National Bureau of Economic Research, Inc

Heineck G & Riphahn R, (2007), *Intergenerational transmission of educational attainment in Germany: The last five decades*, Discussion Paper No. 2985, Bohn: IZA

Herrnstein R & Murray C, (1994), *The bell curve: Intelligence and class structure in American life*, New York: Free Press

Leibfried S, (1993), Towards a European welfare state? On integrating poverty regimes into the European Community, In Jones C. (Ed.): *New perspectives on the welfare state in Europe*, London & New York: Routledge

Lewis O, (1965), *La Vida: a Puerto Rican family in the culture of poverty*, New York: Random House

Lewis O, (1969), The culture of poverty, In Moynihan D (Ed): *On understanding poverty*, New York: Basic Books, pp. 187-200

Mayer S, (1997), *What money can't buy: Family income and children's life chances*, Cambridge: Harvard University Press

McCormick M, Brooks-Gunn J, Workman-Daniels K, Turner J & Peckham J, (1992), The health and developmental status of very low-birth weight children at school age. *Journal of American Medical Association*, Vol. 267 (16), pp. 2204-2208

McEwen B & Stellar E, (1993): Stress and the individual: Mechanisms leading to disease, *Archives of Internal Medicine*, Vol. 153, pp. 2093-2101

Mead L, (1986), *Beyond entitlement: The social obligations of citizenship*, New York: Free Press

Mead L, (1992), *The new politics of poverty: The nonworking poor in America*, New York City: Harper Collins

Murray C, (1984), *Losing ground: American social policy, 1950-1980*, New York: Basic Books

Murray C, (2001), *Livelihoods research: Some conceptual and methodological issues*, CPRC Background Paper 5, Manchester: Chronic Poverty Research Centre

Myrdal G, (1963), *Challenge to affluence*, London: Gollancz

Papatheodorou C, (1997), *Poverty and family background in Greece: The role of father's occupation and education*, Welfare State Programme No. WSP/ 133, LSE-STICERD, London: London School of Economics and Political Science

Papatheodorou C & Papanastasiou S, (2010), *Intergenerational transmission of poverty in the EU: An empirical analysis*, Paper presented at the 1st International Conference in Political Economy, Crete: Rethymno

Papatheodorou C & Papanastasiou S, (2011), *Intergenerational transmission of poverty and welfare regimes in the EU*, Paper presented at the 2nd International Conference in Political Economy "Neoliberalism and the Crises of Economic Science, Istanbul

Papatheodorou C & Piachaud D, (1998), Family background, education and poverty in Greece, In Korayem K & Petmesidou M (eds.): *Poverty and social exclusion in the Mediterranean area*, Bergen: CROP

Saunders P, (1996), *Unequal but fair? A study of class barriers in Britain*, London: IEA

Saunders P, (1997), Social mobility in Britain: An empirical evaluation of two competing theories, *Sociology*, Vol. 31, pp. 261-288

Shavit Y & Blossfeld H, (1993), *Persistent inequality*, Boulder: Col: Westview Press

Shepherd A, Marcus R & Barrientos A, (2004), *Policy paper on social protection*, Paper presented at CPRC-IIPA seminar on "Chronic poverty: Emerging policy options and issues", Indian Institute of Public Administration, New Delhi

Warren J, Hauser R & Sheridan J, (2002), Occupational stratification across the life course, *American Sociological Review*, Vol. 67, pp. 432-455

Yaqub S, (2002), Poor children grow into poor adults: harmful mechanisms or over-deterministic theory, *Journal of International Development*, Vol. 14 (8)

Παπαθεοδώρου Χ & Παπαναστασίου Σ, (2010), *Διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας και κοινωνική προστασία στην Ελλάδα και την ΕΕ: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρική ανάλυση*, Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών, Δημοσιονομικών εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων, Ινστιτούτο Εργασίας, Μελέτες 7, Αθήνα, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ

Παπαθεοδώρου Χ & Παπαναστασίου Σ, (υπό δημοσίευση 2001), *Η επίδραση του κοινωνικού κράτους στη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας*, Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών, Δημοσιονομικών εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων, Ινστιτούτο Εργασίας, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ

Παπαθεοδώρου Χ & Πετμεζίδου Μ (2004), *Ανισότητα, φτώχεια και αναδιανομή μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων: Η Ελλάδα σε συγκριτική προοπτική*, στο Πετμεζίδου Μ & Παπαθεοδώρου Χ, (επιμ.): *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα: Εξάντας, σελ. 307-366

Παπαθεοδώρου Χ & Πετμεζίδου Μ, (2005), *Ανισότητα, αναδιανομή και καθεστώς ευημερίας: Η Ελλάδα σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ*, στο Αργεΐτης Γ (επιμ.): *Οικονομικές αλλαγές και κοινωνικές αντιθέσεις στην Ελλάδα: Οι προκλήσεις στις αρχές του 21^{ου} Αιώνα*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, σελ. 213-254